

فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)
سال ششم، شماره سوم، (پیاپی ۲۲)، پاییز ۱۳۹۵
تاریخ وصول: ۹۵/۲/۱۹ تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۲/۱۱
صص: ۷۸ - ۵۹

فرا تحلیل مقاله‌های علمی - پژوهشی در مجله‌های جغرافیایی ایران در بازه زمانی ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۲ (نشریه‌های مطالعه‌شده: «جغرافیا و توسعه»، «تحقیقات جغرافیایی» و «فضای جغرافیایی»)

آنا مرادنژاد رحیم بردی*

۱- دکترای تخصصی، مازندران، بابلسر، پردیس دانشگاه مازندران، دانشکده علوم انسانی، گروه جغرافیا

چکیده

تحلیل و بررسی فعالیت‌های علمی یک جامعه، نقش مهمی در برجسته کردن نقاط ضعف و قوت این گونه فعالیت‌ها دارد و زمینه را برای کاهش موانع پیشرفت علمی فراهم می‌کند. این مقاله به منظور تحلیل روش‌ها و موضوعات مقاله‌های علمی - پژوهشی چاپ شده در مجلات جغرافیایی ایران در ۵ سال (از ابتدای سال ۱۳۸۸ تا انتهای سال ۱۳۹۲) تهیه شده است. واحد نمونه این تحقیق، مجموع مقاله‌های چاپ شده در سه مجله «جغرافیا و توسعه»، «تحقیقات جغرافیایی» و «فضای جغرافیایی» است که ۵۹۶ مقاله را شامل می‌شود. معیارهای انتخاب مجلات نمونه عبارتند از: داشتن درجه علمی - پژوهشی، چاپ منظم و متوالی مجله طی سال‌های مطالعه شده، فراگیر بودن عنوان مجله برای موضوعات جغرافیای انسانی و طبیعی و انتخاب یک مجله از دانشگاه آزاد اسلامی.

تحقیق حاضر بر این فرض استوار است که فضای حاکم بر جغرافیای ایران بر جغرافیای کمی و آماری تکیه دارد و موضوعات نظری و تبیین دیدگاه‌های تئوریک، جایگاهی در نوشته‌های جغرافیایی ندارند. روش تحقیق در این مطالعه، روش تحلیلی از نوع فراتحلیل است و شیوه جمع‌آوری اطلاعات، اسنادی است.

نتایج نشان می‌دهد کوشش مسئولان نشریه‌ها، موجب چاپ مداوم و روند صعودی در تعداد مقاله‌ها است. رویکرد غالب در مقاله‌ها، رویکردی پوزیتیویستی و مطالعات پایه و نظری بسیار اندک است. موضوع بیشترین مقاله‌ها در هر سه نشریه در حوزه اقلیم‌شناسی است و روش مطالعات هم بیشتر از نوع اسنادی است. ناهمگونی و بی‌عدالتی فضایی در تحقیقات جغرافیای کشور بسیار محسوس است. تنها ده درصد از مطالعات، دربردارنده مطالعات ملی است. همه مقاله‌ها آزمون نظریه‌های موجود را دربردارد و نظریه جدیدی ارائه نشده است. سه مجله در ۱۰ شاخص، نکات مشترک زیادی داشتند و به همین دلیل، نتایج حاصل از این تحقیق به سایر مجلات جغرافیایی کشور تعمیم داده می‌شود.

واژه‌های کلیدی: فراتحلیل، رویکرد پوزیتیویستی، مجله جغرافیا و توسعه، مجله تحقیقات جغرافیایی، مجله فضای جغرافیایی

مقدمه

نشریات، یکی از مهم‌ترین شریان‌های زنده بخش علمی هر کشور است و در زمره بااهمیت‌ترین منابع اطلاعاتی قرار دارد (مهرداد و همکار، ۱۳۸۹: ۲۵۱). در دهه های اخیر، تحولات مثبتی در کشور ما در زمینه تولید علم و انتشار یافته‌ها و تحقیقات علمی در مجلات معتبر رخ داده است؛ به طوری که طبق آخرین مصوبه کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تعداد ۶۱۳ نشریه در حوزه علوم انسانی به فعالیت مشغولند که از این تعداد، ۳۷ عنوان مجله به جغرافیا تعلق دارد (کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور، خردادماه ۱۳۹۴). اما ضروری است این افزایش در تعداد مجلات و مقاله‌های آنها همراه با توسعه علمی باشد. «توسعه علمی به معنای استمداد از روش و دانش عقلانی برای حل مسایل زندگی اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی است که زمینه نظری و پایه ای دارد» (قانع‌راد، ۱۳۷۹: ۱۵). نبود زمینه‌های نظری بومی از سوی محققان و اندیشمندان داخلی، باعث انجام پژوهش‌هایی است که مسایل و مشکلات را یا ناقص رفع می‌کنند یا آن را پیچیده‌تر می‌سازند.

بررسی پژوهش‌های جغرافیایی مشتمل بر پایان‌نامه‌های دانشجویی، مقاله‌های علمی - پژوهشی و حتی طرح‌های پژوهشی بیانگر آن است که بیشتر تحقیقات جغرافی‌دانان و دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی درباره جغرافیای کمی و آماری انجام شده است. گرفتارشدن در موضوعات پیچیده جغرافیای کمی مشکلی است که امروزه جغرافیای ایران با آن روبه‌رو است. پارادایم جغرافیای کمی گرچه در دوره‌هایی از تاریخ معاصر اهمیت بسیاری در تحقیقات داشته و به‌ویژه در اروپا از اواخر دهه ۱۹۶۰ و اوایل دهه ۱۹۷۰ در کانون توجه جغرافی‌دانان بوده است، نگاهی به موضوعات چاپ‌شده در مجلات معتبر علمی دنیای غرب در زمان حاضر، نشان می‌دهد آن‌ها از جغرافیای کمی فاصله گرفته‌اند و جغرافیای نظریه‌ای و تفکر درباره عمق مسایل جامعه را در نظر داشته‌اند.

پژوهش حاضر به دنبال دست‌یافتن به اهداف ذیل است:

- بررسی نقش نشریه‌های جغرافیایی مطالعه‌شده در تولید و نشر علوم جغرافیایی در ایران؛
- بررسی وضعیت مقاله‌های جغرافیایی چاپ‌شده در ایران (طبق جامعه نمونه) از نظر کمی؛
- بررسی وضعیت مقاله‌های جغرافیایی چاپ‌شده در ایران (طبق جامعه نمونه) از نظر توزیع جغرافیایی کانون‌های مطالعه؛

- ارزیابی سبک و روش تحقیق مقالات چاپ‌شده در مجلات جغرافیایی کشور (طبق جامعه نمونه)؛
- بررسی مقاله‌های چاپ‌شده بر اساس موضوع تحقیق و گرایش‌های موجود جغرافیا در ایران؛
- بررسی مقاله‌های چاپ‌شده بر اساس روش آماری استفاده‌شده؛
- بررسی مقاله‌های چاپ‌شده بر اساس شیوه جمع‌آوری داده‌ها.

طرح مسئله و مبانی نظری

مجلات جغرافیایی علمی - پژوهشی در ایران، نماینده مبانی غالب در تفکرات جغرافیایی کشور است. نگاهی به محتوا و موضوعات مطرح شده در این مجلات به خوبی نشان می‌دهد که اندیشه جغرافی دانان کشور برای بررسی مسایل طبیعی و انسانی شهرها و روستاهای کشور از بعد کمی و آماری است. پرداختن به مسایل در جامعه در حال توسعه‌ای مانند ایران که با معضلات و مشکلات متعدد روبه‌رو است، اجتناب‌ناپذیر است؛ اما غافل ماندن از موضوعات بنیادی جامعه و این که در آن سوی این وقایع اجتماعی و اقتصادی چه می‌گذرد، ضایعه‌ای جبران‌ناپذیر خواهد بود. بیشتر موضوعات امروزی در واقع تحلیل وضع موجود است؛ یعنی دیگران برنامه‌ریزی می‌کنند و منافع برخی مناطق و افراد در این برنامه‌ریزی‌ها پامال می‌شود. با این حال، این قبیل جغرافی دانان رو بنا را در نظر گرفته، از اصل قضیه غافل مانده‌اند. امروزه، این فضا بر علم جغرافیای کشور حاکم است و بیشتر پایان‌نامه‌های دانشجویان در مقاطع تحصیلات تکمیلی و نیز محتوای مجلات علمی کشور را دربردارد؛ به طوری که کسی قادر نیست خارج از این حیطه کار کند. در چنین وضعی با وجود برخی کوشش‌های پراکنده در دانشگاه‌ها و مجامع علمی که در نوع خود ظهور پارادایم جدیدی را نوید می‌دهد، راه برون‌رفتی از این حالت دیده نمی‌شود. یادآوری این نکته لازم است که «جغرافی دان در جامعه امروزی به رسالت خود در زمینه حل مسایل اقتصادی و اجتماعی، توجه به علل فقر و ثروت در دنیا و نواحی جغرافیایی، رهبری برنامه‌های اقتصادی و تهیه و تنظیم برنامه‌ریزی‌های شهری و روستایی، انتخاب نواحی صنعتی، تفریحی و استراحتگاهی، مؤمن و معتقد است» (شکوئی، ۱۳۹۲: ۵۵).

به منظور بررسی دیدگاه‌های مطرح شده در بیان مسئله تحقیق حاضر، ضروری است نکاتی درباره دیدگاه پوزیتیویستی و جغرافیای کمی متأثر از آن، بیان شود.

آگوست کنت، فیلسوف و جامعه‌شناس فرانسوی برای نخستین بار در تاریخ علوم، اصطلاح «پوزیتیویسم» را به کار برد. کنت بر این باور بود که جبر تاریخی، بشریت را به سمتی خواهد برد که نگرش دینی و فلسفی از بین می‌رود و اندیشه قطعی (Positive) و تجربه، یعنی علم باقی می‌ماند. از نظر کنت، الگوهای نظری و روش‌های مطالعه از علوم طبیعی فراگرفته و در علوم اجتماعی به کار بسته می‌شوند؛ به این معنا که در علوم اجتماعی هم به مثابه علوم طبیعی باید از کشف، شهود و قضاوت‌های ارزشی و هنجاری پرهیز کرد (ساعی، ۱۳۹۰: ۸۴). در واقع، پوزیتیویسم، نگرشی فلسفی است که بر اساس آن، روش علمی مبتنی بر تجربه، تنها روش معتبر پژوهش است. خاستگاه‌های فکری پوزیتیویسم را باید در تحولات عصر روشنگری در اروپا جستجو کرد که شاهد ایمان به خرد انسان بود.

پوزیتیویسم، تعمیم تجربه‌گرایی از علوم طبیعی به علوم اجتماعی است. پوزیتیویسم، در مقابل عقل‌گرایی هگل ظهور کرد. عقل‌گرایی هگل به ذات عقلانی و مجرد، اصالت می‌داد و بر هستی انضمامی، تأکید می‌کرد. پوزیتیویسم از نظر پیش فرض معرفت‌شناسی، بر گزاره‌های معرفتی - تجربی بنا شده است؛ این نوع گزاره‌های معرفتی، ماهیت اثبات‌پذیری دارند. در افق معرفتی پوزیتیویستی، اصل اثبات‌پذیری، حد فاصل علم و غیرعلم (نظریه‌های علمی از غیرعلمی) است (خرم‌شاهی، ۱۳۶۱: ۳۲).

در دهه ۱۹۲۰، گروهی از فیلسوفان آلمانی و انگلیسی برای آن که خود را از پوزیتیویست‌های فرانسوی متمایز کنند، نگرش خود را حلقه وین یا پوزیتیویسم منطقی نامیدند. پوزیتیویست‌های منطقی، معیار صدق گزاره‌ها را در امکان تجربه و آزمایش آنها قرار دادند. پوزیتیویسم کلاسیک و منطقی هر دو بر تعمیم روش علوم طبیعی در علوم اجتماعی استوارند (ساعی، ۱۳۹۰: ۸۵). پوزیتیویسم منطقی یا اثبات‌گرایی منطقی نوعی از پوزیتیویسم جدید است که اثبات‌گرایی را می‌پذیرد. این دیدگاه، نظریه‌ای معرفت‌شناسانه است که تجربه‌گرایی قوی را که در آن حواس تجربی، منشأ همه شناخت‌ها محسوب می‌شود، با منطق ریاضی ترکیب می‌کند و معتقد است درستی هر گزاره علمی صادق، باید قابل اثبات باشد. اثبات‌گرایی منطقی به طور جدایی‌ناپذیر با مدل قانونی عام برای تبیین علمی گره خورده است. پوزیتیویسم مدتی طولانی، سنت رایج در فلسفه علم بود؛ اما با ظهور نگرش‌های جدید و عقیده متفکرانی مانند کوهن و کویین کم‌کم به حاشیه رانده شد. برخی تحقیقات جدید نشان می‌دهد که تصور شایع درباره پوزیتیویسم منطقی ساده‌نگرانه و غلط است.

با توجه به این که شاخه‌های متعدد علوم از یک دیدگاه فلسفی محض سرچشمه می‌گیرد، در جغرافیا نیز نگرش کمی در تحقیقات از دیدگاه پوزیتیویستی حاکم در آن زمان متأثر بود. غلبه نگرش کمی در تحقیقات که از آن به نام «انقلاب کمی» یاد می‌شود، ابتدا در ایالات متحده و بعد در انگلستان آغاز شد. زمینه انقلاب کمی از مکتب پوزیتیویسم منطقی وین (دهه ۱۹۲۰) فراهم شده بود. بر اساس این نظریه، جغرافیای علمی باید با استفاده از روش‌های کمی در جغرافیا به مسیرهای تازه‌ای به این شرح دست یابد (شکوئی، ۱۳۷۳: ۵۴-۵۵):

- هدف علم جغرافیا، بررسی تفاوت‌های مکانی (آن‌طور که هارتشورن مطرح می‌کند) نیست؛ هدف اصلی آن تدوین قوانینی است که بتواند بر پراکندگی چهره‌های مشخص در فضای سطح زمین صادق شود.
- علم جغرافیا در پیروی از منطق پوزیتیویستی باید بر پایه نظریه‌های مطمئن علمی قرار گیرد و پس آیند آن از طریق مشاهدات تجربی قابل آزمایش باشد.
- این نظریه‌ها باید با دقت ریاضی همراه باشد و از طریق مدل‌ها و محاسبات ریاضی ارائه شود؛ بنابراین روش‌های آماری در اینجا نقش اساسی را بر عهده دارد.

روش‌های کمی و پوزیتیویستی در اوایل دهه ۱۹۵۵-۱۹۶۵ بیش از روش‌های دیگر در جغرافیای شهری و جغرافیای اقتصادی به کار گرفته شد. از این زمان به بعد، نظریه‌های مکان اقتصادی و فاصله فیزیکی به ویژه در جغرافیای شهری، اعتبار علمی یافت. در جغرافیای شهری، نظام فضایی در فضایی شهریها، الگوهای کاربری زمین، پراکندگی آمد و شده‌های روزانه درون شهرها و میان شهرها، قوانین مشترک و عمومی در تنظیم فضایی پدیده‌ها و نظام رفتاری شهروندان از جمله مسائلی بود که با روش‌های کمی و نظریه‌ای تحلیل شد؛ بدین ترتیب از این دوره به بعد، جغرافیای انسانی از علوم زمین، دور و به علوم اجتماعی نزدیک‌تر می‌شود.

بین سال‌های ۱۹۵۵-۱۹۷۰، این تحقیقات و نوآوری‌ها، عصر شکوفایی و پیشگامی علم جغرافیا را در شناخت پدیده‌های فضای زندگی به وجود آورد؛ اما هر چند این تحقیقات جدید با الگوها و محاسبات ریاضی، بعد تازه‌ای به علم جغرافیا بخشید، به سؤال‌ها و مسایل مهم جوامع انسانی پاسخ نداد و راه حل‌هایی ارائه نکرد. برای مثال، چرا

شهرها به صورت دو قطبی (فقیر و غنی) در می‌آید؟ چرا بیشتر نواحی دنیا، غنی و فقیر از هم فاصله می‌گیرند؟ چرا دور و تسلسل فقر در خانواده‌های شهری ادامه می‌یابد و هیچ‌وقت این دور باطل نمی‌شکند؟ چرا در یک شهر با چهره‌های متفاوتی برخورد می‌کنیم؟ چرا روز به روز بر مسایل و گرفتاری‌های شهرهای جهان سوم افزوده می‌شود؟ (شکوئی، ۱۳۷۳: ۵۶).

تأکید بیش از حد بر روش‌های کمی و پوزیتیویستی، باعث تثبیت وضع موجود جامعه می‌شود و جامعه را از حرکت‌ها و تحولات برای ساخت محیط زندگی مناسب باز می‌دارد؛ زیرا روش‌های کمی، تنها بر قوانین پراکندگی پدیده‌ها تأکید می‌کند، بدون این که علل نارسایی‌ها و کم‌وکاستی‌ها را ریشه‌یابی کند. جنگ ویتنام و تأثیر آن در جامعه آمریکا و دانشگاه‌های این کشور و همچنین تحولات اجتماعی اروپا در سال ۱۹۶۸، این مسیر را دگرگون کرد (همان: ۵۷).

با وجود این انتقادات و به حاشیه رفتن روش‌های کمی و پوزیتیویستی در اروپا بعد از دهه ۱۹۷۰ در جامعه جغرافیایی کشور در همه زمینه‌های تحقیقی از جمله مجلات علمی - پژوهشی و پایان‌نامه‌های جغرافیایی، همچنان بر روش‌های کمی تأکید می‌شود و مقاله یا پایان‌نامه خارج از این چهارچوب، بدون ارزش علمی به حساب می‌آید. آیا وقت آن نرسیده است که جغرافی دانان ایران، جغرافیای کمی دهه ۷۰ میلادی را کنار بگذارند، به مسایل جامعه با دید عمیق‌تر و جامع‌تر و با نگاه سیستمی آن‌گونه که وظیفه یک جغرافی‌دان است، بنگرند و با در نظر گرفتن همه جوانب، مسایل را ریشه‌یابی کنند؟ به تأمل و اندیشه درباره مسایل جدی جامعه روی آورند و از کارهای کلیشه‌ای و پرکردن چند پرسش‌نامه و فشاردادن چند دکمه رایانه دست بردارند؟

پیشینه تحقیق

در این بخش به برخی تحقیقات که در زمینه بررسی محتوایی مجلات جغرافیایی انجام شده است، اشاره می‌شود.

- سارینن^۱ در تحقیقی با عنوان «تفسیر: گردشگری و گذران اوقات فراغت به عنوان موضوع تحقیق در مجلات جغرافیایی فنلاند» وضعیت و محتوای تحقیقات جغرافیایی در موضوع گردشگری و گذران اوقات فراغت را در مجلات جغرافیایی فنلاند بررسی کرده است. او دو مجله با نام‌های «ترا»^۲ و «فینیا»^۳ را برای مطالعه انتخاب کرده و آن‌ها را از لحاظ محتوا و تعداد مقاله‌ها بررسی کرده است. نتایج نشان داده است که از سال ۱۹۹۴ مقدار تحقیقات و نیز کیفیت مقاله‌ها افزایش و بهبود یافته است. همچنین نتایج این تحقیق، تأکیدی بر جایگاه جغرافیا به صورت یک رشته توانمند در مقابله با مشکلات جدید فراروی جامعه در حوزه تحقیقات دانشگاهی بود (Saarinen, 2003: 222).

¹ Saarinen

² Terra

³ Fennia

- جمالی (۱۳۷۵) در پژوهشی با عنوان «کارنامه ده سال تلاش و تکاپو در گذار از فراز و نشیب‌ها» ۳۹ شماره چاپ شده از نشریه تحقیقات جغرافیایی را از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ بررسی کرده است. او با مطالعه شرایط و اتفاقات هر شماره به این نتیجه رسیده است که نشریه پس از ۳۹ شماره به چهارچوب محکمی دست یافته است.
- مهرشاهی (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تحلیلی پیشرفت ساختار نگارش مقاله‌های جغرافیایی نشریه تحقیقات جغرافیایی، (۸۱-۱۳۶۵)» ساختار نگارش مقاله‌های پنج شماره نخست و پنج شماره ۵۸ تا ۶۴ نشریه را مطالعه کرده است. او به این نتیجه رسید که در مجموع در پنج شماره نخست از نظر ساختاری و ارائه روش مشخص علمی و رعایت چهارچوب مقاله‌های علمی، کاستی‌هایی دیده می‌شود و با گذشت زمان در پنج شماره ۵۸ تا ۶۴، مقاله‌ها از نظم و انسجام نوشتاری و طرز ارائه به مراتب علمی‌تری برخوردار شده‌اند.
- زنگی‌آبادی و همکار (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «تحلیل فضایی نشریه تحقیقات جغرافیایی از تولد تا کنون» نشریه را از شماره ۱ تا ۹۵ بررسی کرده‌اند. ایشان با مطالعه و تحلیل توزیع مکانی مقاله‌ها و روند آن طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۸ و همچنین تحلیل گرایش‌های مختلف جغرافیا و توزیع زمانی و مکانی آن‌ها در نشریه به این نتیجه رسیده‌اند که در مقاله‌ها تعادل چندانی در میان گرایش‌های مختلف جغرافیا دیده نمی‌شود و توزیع جغرافیایی متعادلی نسبت به پیروی از کانون‌های علم در کشور وجود ندارد.
- حبیب‌اللهیان (۱۳۹۰) در تحقیقی با عنوان «ربع قرن جغرافیای ایران در آینه نشریه جغرافیا و توسعه» که در همان نشریه به مناسبت چاپ یک‌صدمین شماره آن چاپ شده است، ضمن اشاره به توفیقات و اهمیت این نشریه در نشر علوم جغرافیایی و تحقیقات اندیشمندان جغرافیا در ایران به نتایج ذیل دست می‌یابد:
- در مقاله‌های چاپ شده در نشریه، تعادل چندانی میان گرایش‌های مختلف دیده نمی‌شود. مقاله‌های چاپ شده در نشریه، توزیع جغرافیایی مطلوبی ندارد؛ پس در نظر گرفتن مجموعه‌ای از معیارها در توزیع متعادل مکانی مقاله‌ها مؤثر است. مقاله‌های نشریه میان کانون‌های تولید علم جغرافیایی نیز توزیع مطلوبی نداشته است. اشکال اساسی به نگارش نیافتن مقاله در کانون‌های مورد نظر برمی‌گردد. سهم مطالعات فرا ملی در این نشریه اندک است.
- نیک‌سیرت و بدری (۱۳۹۲) در مقاله چاپ شده‌ای در مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی با عنوان «بررسی روند موضوعی پایان‌نامه‌های (رساله‌های) رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی طی سال‌های ۸۸-۱۳۷۹ (مورد مطالعه: دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی و تربیت مدرس)» به این نتیجه رسیدند که پایان‌نامه‌های دانشجویان بیشتر به موضوعات اقتصادی و کمتر به موضوعات زیست محیطی گرایش داشته‌اند. همچنین از بین موضوعات مرتبط با شاخص‌های توسعه پایدار در گرایش به دو موضوع کالبدی - فضایی و نهادی - مدیریتی بین دانشگاه‌های مطالعه شده تفاوت معناداری وجود دارد.
- لطیفی و همکار (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «فراتحلیلی بر روش و محتوای مقاله‌های نشریه علوم اجتماعی» محتوای ۵۸ شماره از نشریه مذکور را طی ۲۲ سال بررسی کرده‌اند. آن‌ها با بازبینی محتوای ۳۳۲ مقاله به این نتیجه رسیدند که از لحاظ روشی، رویکرد اغلب مقاله‌ها به سمت و سوی تحقیقات تجربی، کمی و به طور خلاصه پوزیتیویستی گرایش دارد. روش‌های تفهیمی، ذهنی و انتقادی پژوهش به دفعات کمتری استفاده شده است و نیز

اگرچه موضوع نسبتاً زیادی از مقاله‌ها مسایل داخلی است، یکی از مهم‌ترین معرفت‌های بومی‌گرایی در علوم اجتماعی یعنی نظریه‌سازی، جایگاه بسیار پایینی دارد و بیشتر مقاله‌ها نوعی نظریه‌آزمایی است.

پرسش‌ها و فرضیه‌ها

با توجه به موضوع‌هایی که در بیان مسئله مطرح شد، سؤالی که این پژوهش در پی یافتن پاسخ آن است این است که رویکرد غالب محتوایی در مقاله‌های چاپ‌شده در مجله‌های جغرافیایی کشور چیست؟ فرض کلی حاکم بر این تحقیق بر این بینش استوار است که در جغرافیا و توسعه کشور، رویکرد غالب از نوع جغرافیای کمی است و جغرافیای اثبات‌گرایی (پوزیتیویستی) بر سایر جنبه‌های تحقیق غلبه دارد؛ بنابراین فرضیه‌های تحقیق این‌گونه مطرح می‌شود:

فرضیه اول: رویکرد غالب در حوزه مطالعات جغرافیایی کشور در دهه‌های اخیر، رویکرد پوزیتیویستی است و مقالات نظری و انتقادی جایگاه اندکی داشته‌اند.

فرضیه دوم: در دوره مطالعه‌شده، بیشترین مقالات در موضوعات شهری و به شیوه میدانی صورت گرفته است.

محدوده و قلمرو پژوهش

جامعه آماری، ۳۷ مجله جغرافیایی با اعتبار علمی - پژوهشی مصوب خرداد ماه ۱۳۹۴ کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور (زیر نظر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری) است. واحد تحلیل مقالات چاپ‌شده در ۳ مجله «فضای جغرافیایی»، «جغرافیا و توسعه» و «تحقیقات جغرافیایی» از ابتدای سال ۱۳۸۸ تا پایان سال ۱۳۹۲ (۵ سال) به شرح ذیل است:

- فضای جغرافیایی (دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر) از شماره ۲۵ (بهار ۱۳۸۸) تا شماره ۴۴ (زمستان ۱۳۹۲) و در مجموع، ۲۰۵ مقاله.
  - جغرافیا و توسعه (دانشگاه سیستان و بلوچستان) از شماره ۱۳ (بهار ۱۳۸۸) تا شماره ۳۳ (زمستان ۱۳۹۲) و در مجموع، ۲۰۴ مقاله.
  - تحقیقات جغرافیایی (دانشگاه اصفهان) از شماره ۹۲ (بهار ۱۳۸۸) تا شماره ۱۱۱ (زمستان ۱۳۹۲) و در مجموع، ۱۸۷ مقاله.
- مجموع مقاله‌های مطالعه‌شده در سه نشریه، ۵۹۶ مقاله است. مشخصات نشریه‌ها در جدول شماره ۱ آمده است.

جدول - ۱: مشخصات نشریه‌های مطالعه‌شده

نام نشریه	صاحب امتیاز	مدیر مسئول	سردبیر	امتیاز	وبگاه	سابقه انتشار
جغرافیا و توسعه	دانشگاه سیستان و بلوچستان	عیسی ابراهیم‌زاده	حسنعلی غیور	علمی - پژوهشی	gdij.usb.ac.ir	۱۳
تحقیقات جغرافیایی	محمدحسین پاپلی یزدی	محمدحسین پاپلی یزدی	حسنعلی غیور	علمی - پژوهشی	http://uijs.ui.ac.ir/jgr	۳۰
فضای جغرافیایی	دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر	علی دلال اوغلی	علی محمد خورشید دوست	علمی - پژوهشی	www.geographic-space.ir	۱۵

مأخذ: سایت اختصاصی مجلات: <http://uijs.ui.ac.ir/jgr> , www.gdij.usb.ac.ir , www.geographic-space.ir

داده‌ها و روش‌ها

روش تحقیق در پژوهش حاضر از نوع فراتحلیل است. اصطلاح «فراتحلیل» را نخستین بار Glass، رئیس انجمن تحقیقات آموزشی آمریکا در سال ۱۹۷۶ به کار برد. «تحلیل» یعنی شکستن یک کل به قسمت‌های مختلف به منظور تعیین ماهیت آن کل و «فرا» یعنی قراردادن اجزا و قسمت‌ها درون ترکیب‌ها برای نشان دادن عوامل پژوهش (Borenstein: 2009). در روش فراتحلیل، این دو عمل با هم انجام می‌شود؛ ابتدا از طریق شکستن کل به فراتر از کل ابتدایی دست یافته می‌شود. سپس تحلیل اول انجام می‌گیرد و سرانجام تحلیل‌های حاصل شده، ترکیب می‌شود و اطلاعات ثانویه و نو به دست می‌آید (دلاور، ۱۳۶۶: ۱۰). فراتحلیل، تجمع کمی از یافته‌های تحقیقاتی است. به دلیل وجود برخی نتایج ناهمگن که در بسیاری از زمینه‌های تحقیقاتی وجود دارد، یک کنش از شواهد موجود ممکن است به ارزیابی متقدانه در یک حوزه پژوهش خاص کمک می‌کند. چنین روشی به یک درک قوی از شرایط نظریه‌یادگیری و تمرین‌های آموزشی منجر می‌شود (Gegenfurtner, 2011: 169). روش فرا تحلیل، یکی از روش‌های توصیفی است که تحقیقات را ارزیابی می‌کند و در واقع تحلیل تحلیل‌ها است (صفری، ۱۳۸۳: ۲۰).

در این تحقیق نیز برای تحلیل یافته‌های مقاله‌های نشریه‌های «جغرافیا و توسعه»، «تحقیقات جغرافیایی» و «فضای جغرافیایی» از روش فراتحلیل استفاده شده است تا نتایج تحقیقات، ترکیب و یکپارچه‌سازی و از آن‌ها استفاده علمی و کاربردی شود. در جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز، روش اسنادی - کتابخانه‌ای به کار برده شده است. جمع‌آوری اطلاعات از طریق استخراج اطلاعات ۵۹۶ مقاله چاپ شده در نشریه‌های «جغرافیا و توسعه»، «تحقیقات جغرافیایی» و «فضای جغرافیایی» طی ۵ سال (۹۲-۱۳۸۸) انجام شد؛ شاخص‌های بررسی عبارتند از:

۱. تعداد و میانگین مقالات؛
۲. موضوع مقاله‌های چاپ شده بر اساس گرایش‌های موجود جغرافیا در ایران؛
۳. ماهیت و هدف تحقیق (بنیادی - کاربردی)؛
۴. شیوه استفاده از نظریه‌ها (نظریه‌سازی - نظریه‌آزمایی)؛
۵. سبک و روش تحقیق مقاله‌های چاپ شده در مجلات مطالعه شده (توصیفی، تحلیلی، تطبیقی یا ترکیبی)؛
۶. روش جمع‌آوری اطلاعات (اسنادی - کتابخانه‌ای، میدانی، پیمایشی یا ترکیبی)؛
۷. زبان کاربردی در ارجاع مقالات (فارسی، لاتین یا ترکیبی)؛
۸. رویکرد مقالات چاپ شده (پوزیتیویستی و غیرپوزیتیویستی)؛
۹. شیوه توزیع جغرافیایی مقاله‌ها در کانون‌های مطالعه و نواحی کشور؛
۱۰. مقاله‌های چاپ شده بر اساس روش آماری استفاده شده.

مراحل تحقیق به ترتیب به شرح ذیل است:

در مرحله اول، داده‌های مورد نیاز تحقیق یعنی ۵۹۶ مقاله چاپ شده در نشریه با روش اسنادی - کتابخانه‌ای تهیه شد؛ در مرحله دوم با تدوین پرسش‌نامه‌های معکوس، محتوای مقالات با روش تمام‌شماری استخراج و بازبینی شد؛ در مرحله سوم، نمودارهای مربوط، تهیه و از طریق آن‌ها نتایج، تحلیل شد؛

در مرحله چهارم، نتایج داده‌ها تجزیه و تحلیل و جمع‌بندی نهایی انجام شد؛ در مرحله نهایی نیز متن، تنظیم و تدوین یافت.

بحث

نتیجه مطالعات در روند کلی چاپ مقاله در سه نشریه نشان داده است که چاپ مقالات در طول ۵ سال مطالعه شده، روندی صعودی داشته و از ۹۲ مقاله در سال ۱۳۸۸ به ۱۴۸ مقاله در سال ۱۳۹۲ افزایش یافته است. میانگین مقاله‌های چاپ‌شده در هر شماره از این مجلات نیز از روندی صعودی برخوردار بوده و از ۷/۶ مقاله در هر شماره به ۱۲/۳ مقاله افزایش یافته است.

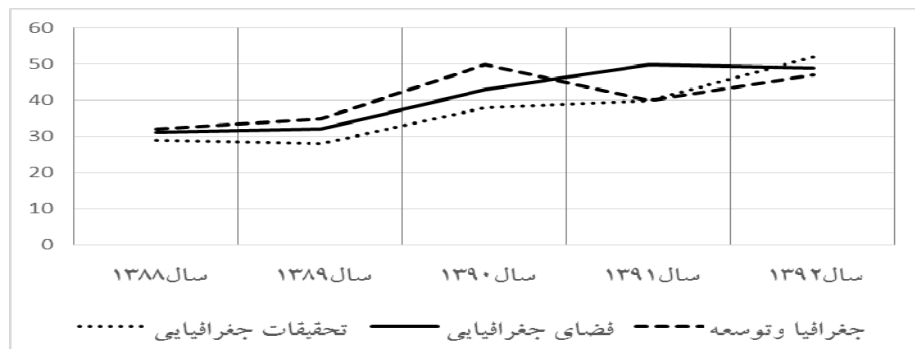
بر اساس جدول (۲) از نظر تعداد مقاله‌های چاپ‌شده در طول ۵ سال مطالعه شده، مجله «فضای جغرافیایی» با ۲۰۵ مقاله در جایگاه اول و پس از آن با اندک تفاوتی مجله «جغرافیا و توسعه» با ۲۰۴ مقاله و «تحقیقات جغرافیایی» با ۱۸۷ مقاله در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. بیشترین تعداد مقاله چاپ‌شده در یک سال را مجله «تحقیقات جغرافیایی» در سال ۱۳۹۲ با ۵۲ مقاله از آن خود کرده است. بررسی روند کلی چاپ مقالات، نشان می‌دهد مجله «تحقیقات جغرافیایی» در طول سال‌های مطالعه شده، روند صعودی منظم داشته و مجله «فضای جغرافیایی» نیز با اندکی اختلال، این روند را ادامه داده است؛ ولی مجله «جغرافیا و توسعه» در طول این سال‌ها دارای نوسان و گاهی با کاهش و زمانی با افزایش تعداد مقاله‌های چاپ‌شده روبه‌رو بوده است (جدول ۲ و شکل ۱).

جدول - ۲: تعداد و میانگین مقاله‌ها به تفکیک نشریه‌های مطالعه‌شده طی سال‌های ۱۳۸۸-۹۲

سال	تحقیقات جغرافیایی		فضای جغرافیایی		جغرافیا و توسعه	
	تعداد	میانگین در هر شماره	تعداد	میانگین در هر شماره	تعداد	میانگین در هر شماره
۱۳۸۸	۲۹	۷,۲	۳۱	۷,۷	۳۲	۸
۱۳۸۹	۲۸	۷	۳۲	۸	۳۵	۸,۷
۱۳۹۰	۳۸	۹,۵	۴۳	۱۰,۷	۵۰	۱۰
۱۳۹۱	۴۰	۱۰	۵۰	۱۲,۵	۴۰	۱۰
۱۳۹۲	۵۲	۱۳	۴۹	۱۲,۲	۴۷	۱۱,۷
جمع	۱۸۷	۹,۳	۲۰۵	۱۰,۲	۲۰۴	۹,۶

مأخذ: مطالعات نگارنده

شکل - ۱: تعداد مقاله‌ها به تفکیک نشریه‌های مطالعه‌شده طی سال‌های ۱۳۸۸-۹۲

مأخذ: مطالعات نگارنده

مقاله‌های چاپ‌شده بر اساس هدف تحقیق

- از میان ۵۹۶ مقاله، ۵۷۴ مقاله یعنی ۹۶/۳ درصد از کل مقاله‌ها، هدف تحقیق خود را کاربردی اعلام کرده‌اند. این موضوع اهمیت زیادی دارد؛ زیرا بیانگر کوشش جغرافی دانان و محققان حوزه‌های جغرافیایی کشور در حل موضوعات جامعه و نیز تمایل آنان به استفاده از نتایج تحقیقات خود در دستگاه‌های اجرایی جامعه است. تنها ۲۲ مقاله هدف خود را بنیادی اعلام کرده‌اند. به طور کلی، بین مجلات از این منظر تفاوت درخور ملاحظه‌ای به چشم نمی‌خورد (جدول ۳).

جدول-۳: فراوانی و نسبت مقاله‌ها بر اساس هدف تحقیق به تفکیک نشریه‌های مطالعه‌شده

سال	تحقیقات جغرافیایی		فضای جغرافیایی		جغرافیا و توسعه	
	بنیادی	کاربردی	بنیادی	کاربردی	بنیادی	کاربردی
۱۳۸۸	۱	۲۸	۵	۲۶	۰	۳۲
۱۳۸۹	۰	۲۸	۰	۳۲	۲	۳۳
۱۳۹۰	۳	۳۵	۶	۳۷	۱	۴۹
۱۳۹۱	۳	۳۷	۰	۵۰	۰	۴۰
۱۳۹۲	۱	۵۱	۰	۴۹	۰	۴۷
جمع	۸	۱۷۹	۱۱	۱۹۴	۳	۲۰۱
نسبت	۴,۲	۹۵,۷	۵,۳	۹۴,۶	۱,۴	۹۸,۵

مأخذ: مطالعات نگارنده

بررسی مقاله‌های چاپ‌شده بر اساس شیوه استفاده از نظریه

مقایسه مجلات از نظر شاخص استفاده از نظریه نشان می‌دهد در هر سه مجله همه مقاله‌ها در قالب نظریه‌آزمایی تهیه شده و هیچ‌کدام آن‌ها نظریه جدید یا نظریه‌سازی را ارائه نکرده است.

بررسی مقاله‌های چاپ‌شده بر اساس سبک و روش تحقیق

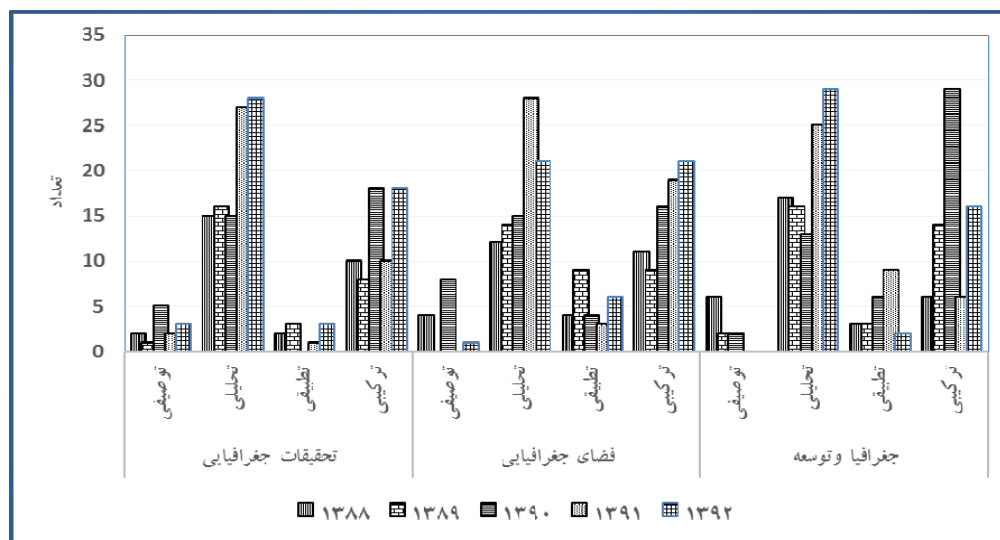
بررسی سبک و روش تحقیق مقاله‌ها، بیانگر آن است که روش تحلیلی با ۴۸/۸ درصد، بیشترین نسبت را در کل مقاله‌های چاپ‌شده در طول ۵ سال دارد. روش ترکیبی که شامل ترکیبی از روش‌های توصیفی - تحلیلی یا توصیفی - تطبیقی و غیره است با ۳۴/۴ درصد در جایگاه دوم قرار می‌گیرد. مقاله‌های تطبیقی با ۹/۷ درصد و مقاله‌های توصیفی با ۶ درصد از مقاله‌های منتشرشده در ۵ سال در جایگاه‌های بعدی هستند. به طور کلی، مجله‌ها در این زمینه ویژگی مشترک و مشابهی داشته‌اند؛ بدین معنی که روش تحلیلی به ترتیب در سه مجله با داشتن ۵۴، ۴۳/۹ و ۴۹ درصد از روش تحقیق در مقاله‌های سه مجله، بیشترین کاربرد را یافته است (جدول ۴ و شکل ۲).

جدول- ۴: فراوانی و نسبت مقاله‌ها بر اساس سبک و روش تحقیق به تفکیک نشریه‌های مطالعه‌شده

سال	تحقیقات جغرافیایی				فضای جغرافیایی				جغرافیا و توسعه			
	توصیفی	تحلیلی	تطبیقی	ترکیبی	توصیفی	تحلیلی	تطبیقی	ترکیبی	توصیفی	تحلیلی	تطبیقی	ترکیبی
۱۳۸۸	۲	۱۵	۲	۱۰	۴	۱۲	۴	۱۱	۶	۱۷	۳	۶
۱۳۸۹	۱	۱۶	۲	۸	۰	۱۴	۹	۹	۲	۱۶	۳	۱۴
۱۳۹۰	۵	۱۵	۲	۱۸	۸	۱۵	۴	۱۶	۲	۱۳	۶	۲۹
۱۳۹۱	۲	۲۷	۰	۱۰	۰	۲۸	۳	۱۹	۰	۲۵	۹	۶
۱۳۹۲	۳	۲۸	۰	۱۸	۱	۲۱	۶	۲۱	۰	۲۹	۲	۱۶
جمع	۱۳	۱۰۱	۹	۶۴	۱۳	۹۰	۲۶	۷۶	۱۰	۱۰۰	۲۳	۷۱
نسبت	۶,۹	۵۴	۴,۸	۳۴,۲	۶,۳	۴۳,۹	۱۲,۶	۳۷	۴,۹	۴۹	۱۱,۲	۳۴,۸

مأخذ: مطالعات نگارنده

شکل- ۲: تعداد مقاله‌ها بر اساس سبک و روش تحقیق به تفکیک نشریه‌های مطالعه‌شده طی ۵ سال

مأخذ: مطالعات نگارنده

بررسی مقاله‌های چاپ شده بر اساس روش جمع‌آوری اطلاعات

در جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز برای تدوین مقالات، ۳۱۹ مقاله که ۵۳/۵ درصد از کل مقالات را شامل می‌شود از روش اسنادی استفاده کرده‌اند. این موضوع تا حدود زیادی با بالابودن تعداد مقالات اقلیم‌شناسی مرتبط است؛ چون در این مبحث، اطلاعات مورد نیاز از طریق داده‌های ایستگاه‌های هواشناسی به دست می‌آید. مقالاتی که از روش ترکیبی (میدانی و اسنادی) استفاده کرده‌اند ۱۶۲ مقاله (۲۷/۱ درصد) و در جایگاه دوم و از روش میدانی (پیمایشی)، ۱۱۵ مقاله (۱۹/۲ درصد) و در رتبه سوم قرار می‌گیرند. بدین ترتیب، بخشی از فرضیه دوم تحقیق که بیشترین تعداد مقالات چاپ شده را با استفاده از روش میدانی بیان می‌کرد، تأیید نشد. در مجله «تحقیقات

جغرافیایی» طی سال‌های مطالعه شده، مقالات با روش اسنادی از روند صعودی برخوردار بوده است؛ ولی در مجله‌های «فضای جغرافیایی» و «جغرافیا و توسعه» روش میدانی، روند صعودی داشته است (جدول ۵).

جدول ۵- فراوانی و نسبت مقالات بر اساس روش جمع‌آوری اطلاعات به تفکیک نشریه‌های مطالعه شده

سال	تحقیقات جغرافیایی			فضای جغرافیایی			جغرافیا و توسعه		
	اسنادی	میدانی (پیمایشی)	ترکیبی (اسنادی - میدانی)	اسنادی	میدانی (پیمایشی)	ترکیبی (اسنادی - میدانی)	اسنادی	میدانی (پیمایشی)	ترکیبی (اسنادی - میدانی)
۱۳۸۸	۱۶	۳	۱۰	۱۵	۸	۸	۱۴	۷	۱۱
۱۳۸۹	۱۸	۸	۲	۱۷	۷	۸	۱۷	۶	۱۲
۱۳۹۰	۲۶	۷	۵	۲۱	۶	۱۶	۲۹	۷	۱۴
۱۳۹۱	۲۳	۴	۱۳	۲۷	۱۰	۱۳	۲۲	۶	۱۲
۱۳۹۲	۳۳	۷	۱۲	۲۰	۱۴	۱۵	۲۱	۱۵	۱۱
جمع	۱۱۶	۲۹	۴۲	۱۰۰	۴۵	۶۰	۱۰۳	۴۱	۶۰
نسبت	۶۲	۱۵,۵	۲۲,۴	۴۸,۷	۲۱,۹	۲۹,۲	۵۰,۴	۲۰	۲۹,۴

مأخذ: مطالعات نگارنده

بررسی مقاله‌های چاپ شده بر اساس ارجاع مقاله‌ها

عمده‌ترین زبان استفاده شده در منابع ارجاعی نه زبان فارسی و نه زبان لاتین بوده است؛ بلکه ترکیبی از هر دو زبان فارسی و لاتین است. در سه مجله مطالعه شده بین ۹۵ تا ۹۷ درصد از مقالات از این شیوه ارجاع استفاده کرده‌اند. تنها ۲/۴ تا ۳/۷ درصد از کل مقاله‌ها در ارجاع منابع خود فقط زبان فارسی به کار برده‌اند. مقاله‌هایی که صرفاً ارجاعات لاتین داشتند، بسیار ناچیز و غیر قابل محاسبه است.

بنابراین در مجموع، بیش از ۹۶ درصد مقاله‌ها در تدوین مقاله و ارجاع دهی ترکیبی از منابع فارسی و لاتین استفاده کرده و تنها ۱۸ مقاله (۳ درصد) فقط منابع فارسی داشتند. همچنین تنها ۲ مقاله، منابع خود را کاملاً از منابع لاتین انتخاب کرده‌اند.

توزیع مقاله‌های چاپ شده از نظر موضوع

بررسی مقاله‌ها بر اساس موضوع تحقیق، نشان می‌دهد موضوع اقلیم‌شناسی در هر سه مجله، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است؛ به طوری که در طول ۵ سال از مجموع ۵۹۶ مقاله، ۲۲۱ مقاله یعنی ۳۷ درصد کل مقاله‌ها این موضوع را مطرح کرده‌اند. بعد از آن، موضوع‌های مربوط به برنامه‌ریزی شهری با ۱۲۱ مقاله (۲۰/۳ درصد) و موضوع ژئومورفولوژی با ۱۰۲ مقاله (۱۷/۱ درصد) در جایگاه‌های بعدی قرار دارند. اگر مقاله‌های اقلیم‌شناسی و ژئومورفولوژی با هم جمع شود، ۳۲۳ مقاله به جغرافیای طبیعی مربوط می‌شود که ۵۴/۱ درصد از کل مقاله‌ها را دربرمی‌گیرد. نویسندگان مقاله‌ها موضوعات مربوط به نظریات پایه را بسیار کم بررسی کرده‌اند و تنها ۸

مقاله که ۱/۳ درصد از کل مقالات محسوب می‌شود به این موضوع اختصاص داشته است. این مسئله برای فضای علمی جغرافیایی کشور ما درخور تأمل است (جدول ۶).

بدین ترتیب، بخشی از فرضیه دوم تحقیق که بیشتر موضوعات مطالعاتی را در حوزه برنامه ریزی شهری مطرح می‌کرد، تأیید نشد. نظریات پایه تنها ۸ مقاله (۱/۳ درصد از کل مقالات) را به خود اختصاص داده‌اند و این آمار نشان می‌دهد که محققان تمایل چندانی به کار در این حوزه نداشتند.

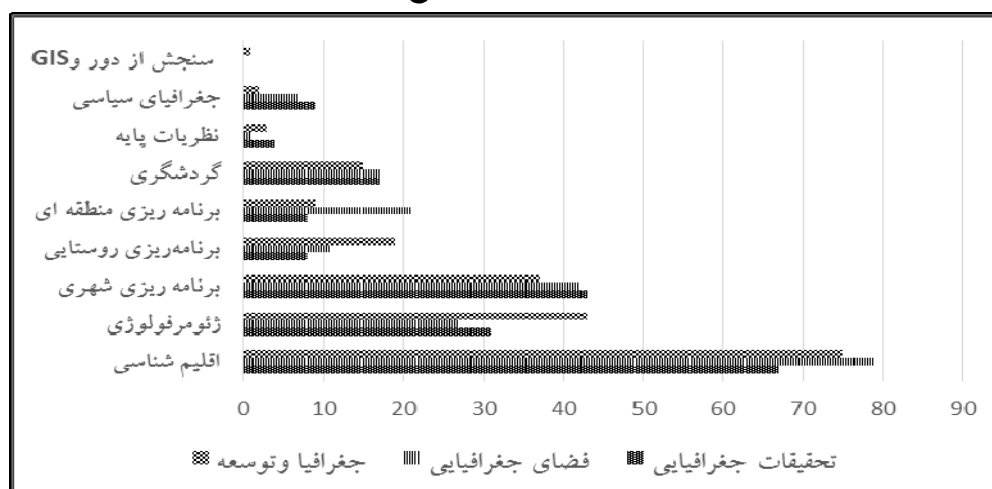
جدول- ۶: تعداد مقاله‌های چاپ شده از نظر موضوع به تفکیک نشریه‌ها طی ۵ سال

موضوع	تحقیقات جغرافیایی	فضای جغرافیایی	جغرافیا و توسعه
اقلیم شناسی	۶۷	۷۹	۷۵
ژئومورفولوژی	۳۱	۲۷	۴۳
برنامه ریزی شهری	۴۳	۴۲	۳۷
برنامه ریزی روستایی	۸	۱۱	۱۹
برنامه ریزی منطقه‌ای	۸	۲۱	۹
گردشگری	۱۷	۱۷	۱۵
نظریات پایه	۴	۱	۳
جغرافیای سیاسی	۹	۷	۲
GIS و سنجش از دور	۰	۰	۱

مأخذ: مطالعات نگارنده

گرچه نقاط مشترک بین سه مجله زیاد است، با اندکی دقت در مجله‌ها تفاوت‌هایی نیز بین آن‌ها مشاهده می‌شود. بدین معنی که در مجله «جغرافیا و توسعه» بعد از موضوع اقلیم‌شناسی، موضوع ژئومورفولوژی به جای برنامه ریزی شهری قرار می‌گیرد. در دو مجله «تحقیقات جغرافیایی» و «فضای جغرافیایی» هیچ مقاله‌ای صرفاً با موضوع سنجش از دور و GIS چاپ نشده، ولی در مجله «جغرافیا و توسعه» یک مقاله با موضوع مذکور چاپ شده است (شکل ۳).

شکل - ۳: تعداد مقاله‌های چاپ شده از نظر موضوع به تفکیک نشریه‌ها طی ۵ سال

مأخذ: مطالعات نگارنده

رویکرد مقاله‌های چاپ‌شده

نتایج بررسی رویکرد غالب در مقاله‌های منتشرشده طی ۵ سال، بیانگر آن است که رویکرد آن‌ها پوزیتیویستی بوده است؛ به طوری که ۵۶۲ مقاله که ۹۴/۲ درصد از کل مقاله‌ها است با این رویکرد تحقیقات خود را انجام داده‌اند. تعداد مقاله‌های غیرپوزیتیویستی که از هیچ روش آماری استفاده نکرده‌اند، تنها ۳۴ عدد بوده است. در مجله «فضای جغرافیایی» با اندک تفاوتی همین رویه دنبال شده است و مقاله‌های غیرپوزیتیویستی ۷/۳ درصد و مقاله‌های پوزیتیویستی ۹۲/۶ درصد از کل مقاله‌ها را از آن خود کرده‌اند. در مجله «جغرافیا و توسعه» نیز این نسبت‌ها زیاد هم شده است؛ به طوری که تنها ۳/۴ درصد مقاله‌ها غیرپوزیتیویستی بوده است (جدول ۷). در مجموع، مقاله‌های منتشرشده در هر سه مجله، رویه واحدی را دنبال کرده‌اند و غلبه با مقاله‌های با رویکرد پوزیتیویستی است (۹۴/۲ درصد از کل مقاله‌ها). این موضوع، فرضیه اول تحقیق را تأیید می‌کند و برتری جغرافیای کمی آماری را در نشریه‌های مطالعه‌شده نشان می‌دهد.

جدول- ۷: رویکرد مقاله‌های چاپ‌شده در کل نشریه‌های مطالعه‌شده

تعداد مقاله		نشریه	سال
غیرپوزیتیویستی	پوزیتیویستی		
۲	۲۷	تحقیقات جغرافیایی	۱۳۸۸
۵	۲۶	فضای جغرافیایی	
۱	۳۱	جغرافیا و توسعه	
۰	۲۸	تحقیقات جغرافیایی	۱۳۸۹
۰	۳۲	فضای جغرافیایی	
۲	۳۳	جغرافیا و توسعه	
۴	۳۴	تحقیقات جغرافیایی	۱۳۹۰
۸	۳۵	فضای جغرافیایی	
۲	۴۸	جغرافیا و توسعه	
۳	۳۷	تحقیقات جغرافیایی	۱۳۹۱
۱	۴۹	فضای جغرافیایی	
۱	۳۹	جغرافیا و توسعه	
۳	۴۹	تحقیقات جغرافیایی	۱۳۹۲
۱	۴۸	فضای جغرافیایی	
۱	۴۶	جغرافیا و توسعه	
۳۴	۵۶۲	-	جمع
۵,۷	۹۴,۲	-	نسبت

مأخذ: مطالعات نگارنده

توزیع مقاله‌های چاپ‌شده بر اساس مکان جغرافیایی تحقیق

ارزیابی مکان جغرافیایی تحقیق در مقاله‌های منتشرشده بر اساس جدول (۱۰) نشان می‌دهد که در مجله «تحقیقات جغرافیایی» بیشترین تعداد مقاله‌ها (در بین استان‌ها و صرف نظر از مطالعه‌های منطقه‌ای، ملی و فراملی) به استان اصفهان با ۱۶ مقاله مربوط بوده است. این رقم، ۸/۵ درصد از مقاله‌های این نشریه را شامل شده است. انتقال این مجله از مشهد به اصفهان و بومی شدن آن برای محققان اصفهانی به ویژه دانشجویان دانشگاه‌های اصفهان، باعث شده است بیشترین مطالعه‌ها به موضوع‌های جغرافیایی این استان مربوط باشد؛ در حالی که درباره برخی استان‌ها مانند سمنان و قم یک بار هم در این مجله‌ها به طور جداگانه تحقیقی صورت نگرفته است.

روندی که در مجله «تحقیقات جغرافیایی» مشاهده شد با کمی اختلاف درباره مجله «فضای جغرافیایی» نیز صدق می‌کند؛ به طوری که بیشترین تعداد مقاله‌ها، مکان جغرافیایی تحقیق خود را آذربایجان شرقی انتخاب کرده‌اند که شهر اهر (محل انتشار مجله) در آن قرار دارد؛ یعنی ۲۶ مقاله که شامل ۱۲/۶ درصد از کل مقاله‌های این مجله است. استان‌های قم، کهگیلویه و بویر احمد و مرکزی به طور مستقل یک بار هم مطالعه نشده‌اند.

در مجله «جغرافیا و توسعه» نیز که در زاهدان چاپ می‌شود، استان سیستان و بلوچستان با ۱۹ مقاله که ۹/۳ درصد از مقاله‌های این مجله را شامل می‌شود، بیشترین مقاله‌ها را به خود اختصاص داده است. در این مجله نیز درباره استان‌های سمنان و قزوین یک بار هم به طور جداگانه تحقیق انجام نگرفته است.

نقطه مشترک هر سه مجله در انتشار مقاله‌هایی که استان محل انتشار مجله را بررسی کرده‌اند، بیانگر تمایل صاحبان مقاله‌ها به تحقیق و مطالعه استان خود است. استان‌های دارنده مجله که مجله‌های آن‌ها در این تحقیق، بررسی شده‌اند، در مقام‌های اول تا سوم قرار گرفتند؛ بدین معنی که در مجموع مقاله‌های هر سه مجله، استان آذربایجان شرقی به دلیل داشتن مجله «فضای جغرافیایی» در شهر اهر با ۳۶ مقاله رتبه اول را از آن خود کرده است. استان‌های اصفهان با ۳۵ مقاله و داشتن مجله «تحقیقات جغرافیایی» مقام دوم و سیستان و بلوچستان با اختصاص ۳۰ مقاله و داشتن مجله «جغرافیا و توسعه» در جایگاه سوم قرار گرفتند. از طرفی، استان سمنان در طول ۵ سال در هیچ یک از مجله‌ها مطالعه نشده است و درباره استان قم تنها یک مقاله نوشته شده است. ممکن است این استان‌ها در مطالعات منطقه‌ای، بررسی شده باشند، ولی به طور مجزا تحقیق نشده‌اند. چاپ‌نشدن حتی یک مقاله در برخی استان‌ها نیز تا حدودی به کمبود محققان جغرافیایی و یا نبود دانشگاه و رشته جغرافیا در آن استان‌ها یا عوامل دیگر مربوط است.

تعداد ۶۰ مقاله از مجموع ۵۹۶ مقاله در سه مجله، دربردارنده مطالعات ملی و مطالعات فراملی موضوع تحقیق تنها ۱۲ مقاله بوده است (جدول ۸ و شکل ۴).

- بر اساس نتایج حاصل که در شکل (۴) آمده است، از لحاظ رتبه‌بندی استانی فقط مقاله‌های مربوط به استان‌ها محاسبه شدند.

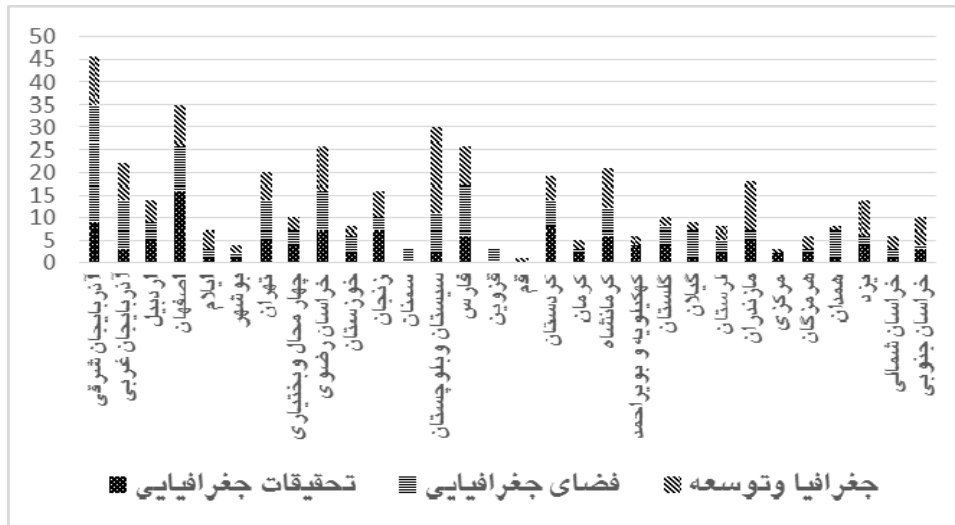
جدول- ۸: فراوانی و نسبت مقاله‌ها بر اساس مکان جغرافیایی تحقیق به تفکیک نشریه‌ها

جغرافیا و توسعه		فضای جغرافیایی		تحقیقات جغرافیایی		نام استان
نسبت به مقاله‌های نشریه	تعداد مقاله	نسبت به مقاله‌های نشریه	تعداد مقاله	نسبت به مقاله‌های نشریه	تعداد مقاله	
۵,۳	۱۱	۱۲,۶	۲۶	۴,۸	۹	آذربایجان شرقی
۳,۹	۸	۵,۳	۱۱	۱,۶	۳	آذربایجان غربی
۲,۴	۵	۱,۹	۴	۲,۶	۵	اردبیل
۴,۴	۹	۴,۸	۱۰	۸,۵	۱۶	اصفهان
۱,۹	۴	۰,۹	۲	۰,۵	۱	ایلام
۰,۹	۲	۰,۴۸	۱	۰,۵	۱	بوشهر
۲,۹	۶	۴,۳	۹	۲,۶	۵	تهران
۱,۴	۳	۱,۴	۳	۲,۱	۴	چهارمحال و بختیاری
۴,۹	۱۰	۴,۳	۹	۳,۷	۷	خراسان رضوی
۰,۹	۲	۱,۹	۴	۱	۲	خوزستان
۲,۹	۶	۱,۴	۳	۳,۷	۷	زنجان
۰	۰	۱,۴	۳	۰	۰	سمنان
۹,۳	۱۹	۴,۳	۹	۱	۲	سیستان و بلوچستان
۴,۴	۹	۵,۳	۱۱	۳,۲	۶	فارس
۰	۰	۱,۴	۳	۰	۰	قزوین
۰,۴	۱	۰	۰	۰	۰	قم
۲,۴	۵	۲,۹	۶	۴,۲	۸	کردستان
۰,۹	۲	۰,۴۸	۱	۱	۲	کرمان
۴,۴	۹	۲,۹	۶	۳,۲	۶	کرمانشاه
۰,۹	۲	۰	۰	۲,۱	۴	کهگیلویه و بویراحمد
۰,۹	۲	۱,۹	۴	۲,۱	۴	گلستان
۰,۹	۲	۲,۹	۶	۰,۵	۱	گیلان
۱,۴	۳	۱,۴	۳	۱	۲	لرستان
۵,۳	۱۱	۰,۹	۲	۲,۶	۵	مازندران
۰,۴	۱	۰	۰	۱	۲	مرکزی
۱,۴	۳	۰,۴۸	۱	۱	۲	هرمزگان
۰,۴	۱	۲,۹	۶	۰,۵	۱	همدان
۳,۹	۸	۰,۹	۲	۲,۱	۴	یزد
۱,۴	۳	۰,۹	۲	۰,۵	۱	خراسان شمالی
۲,۹	۶	۰,۴۸	۱	۱,۶	۳	خراسان جنوبی
۱۳,۷	۲۸	۱۶	۳۳	۱۸,۷	۳۵	منطقه‌ای
۹,۳	۱۹	۷,۳	۱۵	۱۳,۹	۲۶	ملی
۰,۴	۱	۲,۹	۶	۲,۶	۵	فراملی
۱,۴	۳	۱,۴	۳	۳,۲	۶	بی‌مکان
۱۰۰	۲۰۴	۱۰۰	۲۰۵	۱۰۰	۱۸۷	جمع

مأخذ: مطالعات نگارنده

شکل - ۴: تعداد مقاله‌ها بر اساس مکان جغرافیایی تحقیق به تفکیک نشریه‌ها (طی ۵ سال)

مأخذ: مطالعات نگارنده

روش‌های آماری کاربردی در مقاله‌های منتشر شده

بررسی تکنیک‌ها و روش‌های آماری کاربردی در مقاله‌های منتشر شده نشان می‌دهد که در مجله «تحقیقات جغرافیایی» آزمون‌های همبستگی و روش‌های چندمعیاره، هر کدام با ۲۰ مقاله بیشترین فراوانی را داشته‌اند؛ ولی در مجله «فضای جغرافیایی» بیشترین تعداد یعنی ۲۱ مقاله، روش آماری خود را یکی از آزمون‌های همبستگی بیان کرده‌اند. در مجله «جغرافیا و توسعه» روش‌های چندمعیاره به تعداد بیشتری (۱۸ مورد) استفاده شده است. نقطه مشترک سه مجله در این است که در همه مقاله‌ها دو روش مذکور یعنی آزمون‌های همبستگی (۵۵ مقاله) و روش‌های چندمعیاره (۵۱ مقاله) بیش از سایر روش‌ها به کار برده شده است (جدول ۹). بنابراین در مجموع نشریه‌های مطالعه شده، سه مجموعه از روش‌های آماری بیشترین کاربرد را داشته‌اند که به ترتیب میزان استفاده عبارتند از آزمون‌های همبستگی (۵۵ مقاله)، روش‌های چندمعیاره (۵۱ مقاله) و روش‌های خوشه‌بندی (۳۹ مقاله).

جدول - ۹: فراوانی مقاله‌ها بر اساس روش آماری استفاده شده به تفکیک نشریه‌ها

روش آماری	تحقیقات جغرافیایی	فضای جغرافیایی	جغرافیا و توسعه	جمع
آزمون‌های پارامتری	۵	۵	۱۲	۲۲
شبکه‌های عصبی	۵	۴	۳	۱۲
آزمون‌های ناپارامتری	۵	۶	۴	۱۵
آزمون‌های همبستگی	۲۰	۲۱	۱۴	۵۵
سوات	۵	۱۱	۱۰	۲۶
آزمون‌های رگرسیون	۷	۷	۱۰	۲۴
سری‌های زمانی	۵	۸	۴	۱۷
شاخص‌های پراکندگی	۳	۵	۶	۱۴
شاخص اقلیم توریستی TCI	۰	۴	۱	۵

۵۱	۱۸	۱۳	۲۰	روش‌های چندمعیاره
۱۵	۹	۳	۳	منطق فازی
۷	۵	۱	۱	مدل‌های فرسایش
۳۹	۱۵	۱۰	۱۴	روش‌های خوشه‌بندی
-	۹۳	۱۰۷	۹۴	سایر روش‌ها (بدون روش آماری)
-	۲۰۴	۲۰۵	۱۸۷	جمع

مأخذ: مطالعات نگارنده

نتیجه‌گیری

- با توجه به مطالب جمع‌بندی‌شده، سه مجله در ۱۰ شاخص مطالعه‌شده، نکات مشترک زیادی داشتند و تفاوت آن‌ها با یکدیگر به چشم نمی‌آید؛ به همین دلیل نتایج حاصل از این تحقیق به سایر مجله‌های جغرافیایی کشور نیز تعمیم داده می‌شود.

- فرضیه اول تحقیق، رویکرد غالب را در مجلات مطالعه‌شده، رویکردی پوزیتیویستی مطرح می‌کرد. این فرضیه با اطمینان مذکور تأیید شد؛ بنابراین مطالعات پایه و نظری جایی در مقاله‌های جغرافیایی کشور ندارند.

- فرض دوم تحقیق بیانگر بیشترین مطالعات در موضوع برنامه‌ریزی شهری و آن هم از نوع میدانی بود. این فرض تأیید نشد؛ چون بیشترین تعداد مقاله در هر سه نشریه به موضوع اقلیم‌شناسی، مربوط و مطالعات نیز عمدتاً از نوع اسنادی هستند.

- ناهمگونی و بی‌عدالتی فضایی در تحقیقات جغرافیای کشور محسوس بود؛ به طوری که برخی استان‌ها چندین بار موضوع مطالعه بودند و برخی یک بار نیز مطالعه نشده‌اند.

- مطالعات ملی تنها ده درصد از مطالعات را شامل شده است.

- همه مقاله‌ها آزمون نظریه‌های موجود را در نظر داشته‌اند و هیچ‌گونه نظریه جدیدی ارائه نشده است.

- مقاله‌هایی که ارجاع در آن‌ها ترکیبی از منابع فارسی و لاتین بوده است، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

- نتایج این تحقیق با یافته‌های لطیفی و همکار (۱۳۹۲) در بررسی مقاله‌های فصلنامه «علوم اجتماعی» همخوانی دارد که غلبه را با گرایش‌های پوزیتیویستی دانسته و سهم نظریه‌سازی در مقاله‌ها را بسیار اندک شمرده بودند. همچنین با حاصل تحقیقات حبیب‌اللهیان (۱۳۹۰) و زنگی‌آبادی (۱۳۸۸) در زمینه نبود تعادل میان گرایش‌ها و توزیع نامناسب جغرافیایی مقاله‌ها نیز همخوانی دارد.

پیشنهادها

با توجه به مطالب مذکور و نتایج حاصل از این تحقیق، پیشنهادهای ذیل ارائه می‌شود:

- محققان جغرافیایی کشور در جهت فاصله گرفتن از تحقیق‌های کمی و حرکت به سوی جغرافیایی که اندیشه درباره عمق مسایل و ریشه‌یابی موضوعات را در نظر می‌گیرند، گام‌های اساسی بردارند.

- بر اساس نتایج این تحقیق، مناطقی در کشور هستند که یا اصلاً تحقیق درباره آن‌ها انجام نشده یا کمتر موضوع پژوهش بوده‌اند. به منظور رفع تبعیض و بی‌عدالتی فضایی در توزیع مکانی مقاله‌ها در سطح کشور، پیشنهاد می‌شود محققان جغرافیایی کشور، پژوهش خود را در این مناطق هم انجام دهند و مجله‌های جغرافیایی نیز از این‌گونه مقاله‌ها استقبال بیشتری کنند.
- جغرافی دانان ایران در بعد نظریه‌پردازی و مطرح کردن موضوع‌های نظری جغرافیایی در جامعه کوشش کنند و درباره نظریه‌هایی از قبیل رادیکالیسم، پست مدرنیسم، نئولیبرالیسم و غیره و ارتباط هر یک از آن‌ها با جغرافیا و جامعه ایران تحقیق کنند. این کار باعث ارائه راه حل مناسب در هر موضوع ضمن ریشه‌یابی مسایل جامعه می‌شود.

منابع

- ۱- پورطاهری، مهدی (۱۳۹۳)، کاربرد آمار در علوم جغرافیایی، تهران، نشر قومس.
- ۲- جمالی، عباس (۱۳۷۵)، کارنامه ده سال تلاش و تکاپو در گذار از فراز و نشیب‌ها، تحقیقات جغرافیایی، سال دهم، شماره ۴۰، صص ۷-۴.
- ۳- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۶۱)، پوزیتیویسم منطقی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۴- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۱)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، چاپ هفتم، تهران، انتشارات سمت.
- ۵- حبیب‌اللهیان، محمود (۱۳۹۰)، ربع قرن جغرافیای ایران در آینه «فصلنامه تحقیقات جغرافیایی»، تحقیقات جغرافیایی، شماره ۱۰۰، صص ۱۶۹۸۲-۱۶۹۲۷.
- ۶- دلاور، علی (۱۳۶۶)، انواع تحقیق، آزمایش، مطالعه، زمینه‌یابی و بررسی، تعلیم و تربیت، شماره ۱۰، صص ۲۰-۷.
- ۷- زنگی‌آبادی، علی؛ سلطانی لیلا (۱۳۸۸)، تحلیل فضایی فصلنامه تحقیقات جغرافیایی (از تولد تا کنون)، تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۴، شماره ۹۵، صص ۱۶۱۴۰-۱۶۱۲۱.
- ۸- ساعی، علی (۱۳۹۰)، استدلال انتقادی در باب نسبت تئوری با تجربه، مطالعه موردی: دستگاه‌های معرفتی پوزیتیویستی، عقلانیت انتقادی و فازی، جامعه‌شناسی تاریخی، دوره ۳، شماره ۲، صص ۹۱-۶۱.
- ۹- شکوئی، حسین (۱۳۹۲)، فلسفه جغرافیا، چاپ شانزدهم، تهران، انتشارات گیتاشناسی.
- ۱۰- شکوئی، حسین (۱۳۹۳)، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، چاپ هفدهم، تهران، انتشارات سمت.
- ۱۱- صفری، حسین (۱۳۸۳)، فرا تحلیل روش شناختی تحقیقات پیمایشی - اجتماعی موجود در وزارت کشور، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، گروه علوم اجتماعی.
- ۱۲- فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، از شماره ۹۲ (بهار ۱۳۸۸) تا شماره ۱۱۱ (زمستان ۱۳۹۲).
- ۱۳- فصلنامه جغرافیا و توسعه، از شماره ۱۳ (بهار ۱۳۸۸) تا شماره ۳۳ (زمستان ۱۳۹۲).

- ۱۴- فصلنامه فضای جغرافیایی، از شماره ۲۵ (بهار ۱۳۸۸) تا شماره ۴۴ (زمستان ۱۳۹۲).
- ۱۵- قانعی راد، سید محمدمین (۱۳۷۹)، *جامعه‌شناسی رشد و افول علم در ایران، تهران، مؤسسه انتشارات مدینه*.
- ۱۶- کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور (۱۳۹۴)، *فهرست نشریات علمی دارای اعتبار ۱۳۹۴، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری - معاونت پژوهشی*.
- ۱۷- مهرداد، جعفر و مقصودی، رویا (۱۳۸۹)، *کتاب تولید علم ایران در آی. اس. سی، ۱۳۸۵-۱۳۸۶، شیراز، انتشارات نوید با همکاری پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)*.
- ۱۸- مهرشاهی، داریوش (۱۳۸۲)، *بررسی تحلیلی پیشرفت ساختار نگارش مقالات جغرافیایی «فصلنامه تحقیقات جغرافیایی ۸۱-۱۳۶۵»، تحقیقات جغرافیایی، سال ۱۸، شماره ۶۸، صص ۱۵۱-۱۴۵*.
- ۱۹- نیک سیرت، مسعود و بدری، سیدعلی (۱۳۹۲)، *بررسی روند موضوعی پایان‌نامه‌ها (رساله‌های) رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی طی سال‌های ۸۸-۱۳۷۹، (مورد مطالعه: دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی و تربیت مدرس)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۵، شماره ۳، صص ۷۶-۵۵*.
- ۲۰- لطیفی، غلامرضا و بساطیان، سیدمحمد (۱۳۹۲)، *فراتحلیلی بر روش و محتوای مقالات فصلنامه علوم اجتماعی، علوم اجتماعی، شماره ۶۳، صص ۲۴۰-۲۲۰*.
- 21- Borenstein, Michael, Larry, V. Hedges, Julian, P. T. Higgins, Hannah, Rothstein, (2009), *Introduction to Meta-Analysis*, Chichester: Wiley.
- 22- Dorling, D. (2002), *Review of Bushmanders and bullwinkles. How politicians manipulate electronic maps and census data to win elections by Mark Monmonier*, International Journal of Geographic Information, Science: 16, 401-3.
- 23- Fotheringham, A., Stewart, Chris, Brunson and Martin, Charlton, (2000), *Quantitative Geography: Perspectives on Spatial Data Analysis*, SAGE Publications Ltd, 288 p.
- 24- Gegenfurtner, Andreas, (2011), *Comparing Two Handbooks of Meta-Analysis: Review of Hunter & Schmidt, Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings, and Borenstein, Hedges, Higgins, and Rothstein, Introduction to Meta-Analysis*, Vocations and Learning, 4: 169-174.
- 25- Keylock, J., Christopher and Danny, Dorling, (2004), *What kind of quantitative methods for what kind of geography?* Area, 36: 4, 358-366.
- 26- Saarinen, Jarkko, (2003), *Commentary: tourism and recreation as subjects of research in Finnish geographical journals*, Tourism Geographies, 5 (2), 2003, 220-227.